

mgr Tomasz Brodacki

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Uwarunkowania prawne ordynacji Radziwiłłowskiej i jej wojsk w Rzeczypospolitej Obojga Narodów Legal conditions of the Radziwill entail and its armies in the Polish - Lithuanian Commonwealth

Streszczenie: Artykuł prezentuje miejsce ordynacji i jej wojsk w systemie prawnym Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego skupiając się na ordynacjach Radziwiłłów. Porusza również kwestię regulacji prawnych dotyczących wojsk Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Następnie przedstawia funkcjonowanie oraz treść przepisów dotyczących ordynacji i wojsk ordynackich.

Słowa kluczowe: ordynacja, wojsko, prawo, Radziwiłłowie

Abstract: Entails and their armies in the legal system of the Crown and the Grand Duchy of Lithuania, focusing on the Radziwill entail, are presented in the article, which is also showing the issue of regulations concerning armies of the Polish - Lithuanian Commonwealth. The analysis of the armies functioning, and the contents of provisions concerning the entails and their armies completes the paper.

Keywords: entail, army, law, Radziwill

Wstęp

Celem artykułu jest umiejscowienie ordynacji Radziwiłłowskiej i jej wojsk w prawie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Zajmuje się przybliżeniem genezy ordynacji oraz jej organizacji. Przedstawia proces powstania ordynacji Radziwiłłów oraz dokumenty ją stanowiące. Celem artykułu jest udowodnienie istnienia wojsk ordynackich Radziwiłłów i wyszczególnienia, ich spośród formacji prywatnych i milicji miejskich. Prezentuje również ówczesne regulacje prawne dotyczące wojsk Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego, a także samych wojsk ordynackich.

Geneza ordynacji

W celu przybliżenia zagadnienia ordynacji należy przedstawić samą instytucję ordynacji. Problemem tym w aspekcie pochodzenia i procesu powoływania ordynacji zajęli się Aleksander Melań¹ oraz Teresa Zielińska² w poprzed-

¹ A. Melań, *Ordynacje w dawnej Polsce, Pamiętnik Historyczno-prawny*, pod red. P. Dąbkowskiego, t. VII Lwów 1929.

² T. Zielińska, *Ordynacje w dawnej Polsce, Przegląd Historyczny*, t. 68, Warszawa 1977, s. 17.

nim wieku. Słownik następująco określa pojęcie ordynacji³. Ta definicja jest znacznie okrojona, samo nazewnictwo „ordynacja” w języku polskim pochodzi od wyrazu łac. *ordinatio*⁴. Tylko w Polsce zakres znaczeniowy tego terminu dotyczył zarówno instytucji, jak i majątku, na którym ona obowiązywała. Sukcesora wskazywało prawo, którego nazywano ordynatem. W związku z tym sukcesorem „majoratu” był najstarszy syn. Nazywano więc także tę ordynację majoratem⁵. W różnych częściach Europy na określenie ordynacji stosowano terminy *fidei commissum*, *mayorazgo*, *entails*. Zróżnicowanie tyczyło się również zasady dziedziczenia majątku. Rozróżnić można: seniorat⁶, majorat⁷, minorat⁸, primo⁹, secundogenitura¹⁰ itd. Natomiast istotą będącą spoiwem, cechą wspólną było zabezpieczenie dla kolejnych spadkobierców całości majątku, wyłączonego z ustawowego dziedziczenia na poszczególnych spadkobierców, był również objęty zakazem alienacji¹¹.

Początków idei ordynacji należy dopatrywać się już w starożytności, gdzie wyrażano potrzebę utrzymania majątku w jednym ręku. Prawo rzymskie określa ordynację terminem *fideicommissum*, który oznaczał zapis oparty na nieformalnej prośbie spadkodawcy do spadkobiorcy, aby ten przekazał np. część majątku trzeciej osobie. Na początku było to traktowane jako moralny obowiązek spadkobiorcy, natomiast w okresie pryncypatu fideikomisy były chronione prawnie przez konsula w drodze nadzwyczajnego postępowania. Fideikomisy podlegały jurysdykcji specjalnie ustanowionym dwóm pretorom *pretores fideicommissorii*¹². *Fideicommissum* należy potraktować jako podstawę ordynacji lub jej załączek, a mianowicie przekazanie części majątku, np. nieobciążonego długami, konkretnej osobie.

Dalszy jej rozwój kształtował się w średniowieczu, aczkolwiek jako system zaczęła funkcjonować na początku XVI wieku w Hiszpanii pod nazwą *Leges de Toro* w 1505 roku. W konsekwencji wdrażania *Leges de Toro* w wieku XVIII

³ Ordynacja – w okresie istnienia wielkiej własności ziemskiej: majątek rodowy, który przechodził jako niepodzielny i niezbywalny na najstarszego syna, także: ustawa regulująca ten sposób dziedziczenia; majorat. Nowy słownik języka polskiego, pod red. E. Sobol, wyd. PWN 2002.

⁴ *Ordinatio* - 1) rozporządzenie, decyzja. 2) urządzenie. 3) organizacja. 4) ustalenie porządku 5) porządek, [w:] J. Sondel, Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków, wyd. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2003.

⁵ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana t. III*, wyd. P. Laskauer i W. Babicki, Warszawa 1900, s. 306.

⁶ Seniorat – czyli zasada dziedziczenia przez najstarszego członka rodziny bez względu na linię i bliskość pokrewieństwa. A. Meleń, *Ordynacje...*, s. 6.

⁷ Majorat – w wąskim znaczeniu (im engeren Sinne), czyli zasada następstwa najbliższego stopniem pokrewieństwa ostatniego właściciela, a w przypadku jednakowej bliskości rozstrzyga wiek (np. syn młodszy ostatniego posiadacza dziedziczy przed synem swego zmarłego starszego brata). A. Meleń, *Ordynacje...*, s. 6-7.

⁸ Minorat - dawna zasada prawna określająca sposób dziedziczenia przez młodszych synów lub córki; też: majątek w ten sposób dziedziczony. <http://sjp.pwn.pl/sjp/minorat;2568039>.

⁹ Primogenitura – czyli zasada następstwa według bliskości pokrewieństwa i starszeństwa linii (np. wnuk pozostały po zmarłym starszym synie ostatniego właściciela idzie przed jego młodszym synem). A. Meleń, *Ordynacje...*, s. 7.

¹⁰ Secundogenitura i tertio... - były to ordynacje ufundowane dla drugiej i trzeciej linii rodziny. W razie wymarcia jednej z nich dobra wracały do linii głównej.

¹¹ T. Zielińska, *Ordynacje...*, s. 17.

¹² A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, wyd. LexisNexis, Warszawa 2013, s. 361.

1/3 ziemi uprawianej w Hiszpanii należała do kilku domów arystokracji¹³. W ślad za Hiszpanią w XVI wieku poszły księstwa niemieckie tworząc fideikomisy rodzinne (Famillienfideikomissee), które występowały również u uboższej szlachty¹⁴. Równie szybko majoraty pojawiły się we Włoszech i południowej Francji. Termin, którym je określono, zapożyczono z prawa rzymskiego *fideicommissum*. Najbardziej rozwinęły się w Księstwie Mediolanu. W 1605 roku pojawiły się też w krajach Habsburgów, a na Węgrzech dopiero w 1697 roku. Następnie w Prusach wzmianki w aktach pojawiają się dopiero w 1754 r. i 1765 r. Tego rodzaju rozwiązania prawne wprowadzono również w Anglii w okresie panowania dynastii Tudorów. Ordynacje w Europie różniły się również trwałością, np. na terenie Niemiec trwały one przez dwa pokolenia, natomiast w Rzeczypospolitej były ciągle. W krajach skandynawskich, Danii czy Rosji ich nie zakładano, aczkolwiek na terenie tego ostatniego państwa obowiązywały swoiste prawa własności majątków ziemskich¹⁵.

Pierwszą ordynacją utworzoną na terenie Polski, według A. Melenia, była ordynacja założona w 1470 roku przez Spytka i Rafała z Jarosławia, która po wygaśnięciu rodu przeszła na Jana Tarnowskiego, ale została uchylona przez króla Zygmunta I Starego w 1519 roku¹⁶. Umowę tego rodzaju należy zaliczyć do tzw. protoordynacji, do których należy również zaliczyć postanowienie Jarosława Borgii ze Skotnik z roku 1354 oraz umowę Tęczyńskich z lat 1504, 1524¹⁷. W XVI wieku wiele rodów starało się bezskutecznie założyć instytucję ordynacji do tych rodzin należy zaliczyć: Paniewskich (1537r.)¹⁸, Kietlińskich, Odrowążów, Karśniczych (1540 r.), Karskich (1579 r.), Brochockich, Nowodworskich (1572 r.)¹⁹. Król nie wyraził zgody na ich powstanie.

Ordynacja, aby była w pełni legalna, potrzebowała trzech etapów. Pierwszym z nich było pozwolenie (wydawane przez sejm), drugim akt fundacyjny ordynacji oraz trzecim aprobacja (zatwierdzenie przez sejm). Pierwszy z etapów nie był obowiązkowy np. w przypadku ordynacji Radziwiłłów. Akt fundacyjny w przypadku ordynacji Radziwiłłów była to umowa zawarta między braćmi określająca ramy jej funkcjonowania, w przypadku innych ordynacji na terenie Korony były zapisywane w księgach Trybunału Koronnego w Lublinie po zapoznaniu się z nimi sądu. Ostatnim niezbędnym etapem było zatwierdzenie przez sejm ordynacji²⁰. Wątpliwości co do pełni legalności występują w stosunku do ordynacji Ostrogskich, która to rodzina dostała pozwolenie od sejmu na jej utworzenie oraz jej statut został zatwierdzony przez Trybunał Koronny w Lublinie.²¹ Jednak to nie stanowi zakresu rozważań.

¹³ Ibidem, s. 17.

¹⁴ A. Melań, *Ordynacje...*, s. 5.

¹⁵ T. Zielińska, *Ordynacje...*, s. 18-19.

¹⁶ A. Melań, *Ordynacje...*, s. 8.

¹⁷ M. Kowalski, *Księstwa Rzeczypospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny*, *Prace Geograficzne Nr 238*, wyd. PAN IGiPZ, Warszawa 2013, s. 162.

¹⁸ A. Melań, *Ordynacje...*, s. 9.

¹⁹ Z. Gloger, *Encyklopedia...*, s. 306.

²⁰ A. Melań, *Ordynacje...*, s. 23-27.

²¹ *Akta publiczne do interesu ordynacji Ostrogskiej należące*, Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka. Oddział Rękopisów. Zespół 5 (Rękopisy Zakładu Narodowego im. Ossolińskich), wiek XVII, sygn. 1803/III http://bazy.oss.wroc.pl/kzc/wyniki_pl.php?RL-000397.

Ordynacja Radziwiłłów

Ordynacja na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów jako pierwsza zatwierdzona przez sejm powstała z inicjatywy Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła *Sierotki*. *Sierotka* zawiązał umowę ze swoimi dwoma braćmi Stanisławem i Olbrychtem. Na tejże umowie miała być oparta przyszła ordynacja, a raczej trzy dla każdego z braci. Zawarto ją 16 sierpnia 1586 roku, zawierała postanowienia wyłączające żeńskich potomków oraz ich godziwe uposażenie. Zawierała regulacje zabezpieczające linie rodu, by pozostały pod herbem Radziwiłłów oraz określa terytorium, które nie mogło być zbywalne, a które można było zastawić²².

Król Stefan Batory zatwierdził umowę braci w uznaniu ich zasług wobec Rzeczypospolitej Obojga Narodów²³. Następnie, by zalegalizować instytucję ordynacji wśród stanów, musiała zostać ona zatwierdzona przez Sejm Walny Warszawski w 1589 roku²⁴. Zapis zawarty w Volumina Constiutorum i Volumina legum, dotyczący ordynacji Radziwiłłów, miał na celu *confirmato*, czyli potwierdzenie wcześniej zawartych ustaleń pomiędzy braćmi. Radziwiłłowie korzystali z instytucji ordynacji, aby zapobiec rozdrobnieniu majątku lub jego utracie.

²² Dodatek 6 *Domowe Radziwiłłowskie przymierze z r. 1586 z Radziwiłłowskiego archiwum*, [w:] K. Eichhorn, *Stosunek Xiążęcego Domu Radziwiłłów Do Domów Xiążęcych W Niemczech uważany ze stanowiska historycznego i pod względem praw niemieckich politycznych i xiążęcych*, Warszawa 1843, s. 23 -25 <http://hdl.handle.net/2027/hvd.hnyltd>, data dostępu: 08.07.2015.

1) Nieruchome dobra dziedziczne lub nabyte, powinny na zawsze pozostać w Radziwiłłowskim domu; dobra te na męskie tylko pokolenie przechodzić powinny z wyłączenie córek i ich potomstwa.

2) Po wygaśnięciu jednej linii, dobra te na drugie spadają; zastrzeżonem jest jednak spadkodawcy prawo wyboru między pokrewnymi liniami, i wolność uczynienia między nimi podziału.

3) Córki powinny tylko pewne odpowiednie ich godności wyposażenie i wyprawę otrzymać; do sukcesyi zaś w majątku tylko ruchomym należeć mogą, z wyłączeniem jednak tego, coby ze względu na naturę terytorialnej władzy, z temiż dobrami ściśle połączonem być musiało. Podobne postanowienie, które w tymże samym czasie, znajdujemy także w ustawach familijnych xiążąt niemieckich, mogło być tylko uczynionem przez taką familię, która była w posiadaniu prawdziwej terytorialnej i wojskowej władzy.

4) Główne posiadłości, Ołyka, Nieśwież, Mir i Kleck, nie mogły być pod żadnym warunkiem alienowane, a w razie koniecznej potrzeby, czwartą część tylko wolno było zastawić; równie też bez rady i zezwolenia familijnego nic nie mogło być zamienionem; wolne było jednak rozrzuczenie innemi dobrami, z wyłączeniem majątków dziedzicznych.

5) Ostatni z pokolenia męskiego, posiada prawo wolnej wszystkiemi dobrami dyspozycji.

6) W braku ustanowionych testamentem opiekunów, familijna opieka zastąpić powinna.

²³ A. Meleń, *Ordynacje...*, s. 9, Zob. T. Dłuski, *Uwagi W Sprawie Ordynacyi Ostrogskiej : Rozroznione Zdania Do Jednomyslnosci Prowadzące [...] : Ku Łatwieyszemu Pojęciu Na Części Y Kwestye Podzielone Roku 1754*, <http://rcin.org.pl/ibid/dlibra/docmetadata?id=9875&from=pubindex&dirids=296&lp=962>, data dostępu: 08.07.2015.

²⁴ *Volumina Constitutionum t. 2, vol. 2, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, s. 115. Confirmatio postanowienia między jaśnie wielmożnemi Radziwiłłami trzema braćmi, księżęty na Ołyce i Nieświeżu, uczyniona. Przywilej abo prawo jaśnie wielmożnych Radziwiłłów trzech braciej rodzonej, Mikołaja Krzysztofa, Olbrychta, Stanisława Radziwiłłów książąt na Ołyce i Nieświeżu, którym oni porządek prawa wszelkiej dziedzicznej ojczystej majątności swej potmkom swoim rozpisali, iuz iż tylko męskiego rodzaju potomkowie synowie rodzeni, a w niedostatku tych, tedy tegoż domu krewni po mieczu mimo własne dziewczki dziedzictwo posięgają maia, a zwłaszcza tych przedniejszych, iako Ołyka Nieśwież, Kleczk Mir, Gródek Dawidowski i inszych w postanowieniu opisanych, oprócz rzeczy ruchomych i własnego nabycia ich, iako szerzej postanowienie ich i konfirmaya Krola Jego Miłości Stefana omawia. Tedy mocą tego sejmu, za prośbą jaśnie wielmożnych Radziwiłłów pomienionych, a spolnym zezwoleniem Panow Rad i poslow ziemskich obojga narodu, konfirmujemy i w zupełnie uzywanie potomkow przerzeczonych iasnie wielmożnych Radziwiłłów, tą konstytucyą przywodziemy wiecznemi czasy.*

W przypadku śmierci ordynata jedynie jego najstarszy syn był uprawniony do przejęcia całej ordynacji stając się kolejnym ordynatem. Kobiety były pomijane, nie mogły cieszyć się tytułem ordynata. Dostawały w spadku określone wynagrodzenie, był to posag w wysokości 400 kop groszy litewskich, liczony od setki włók, a od zastawionych dóbr po 200 kop. Tyczyło się to wszystkich dóbr ordynackich, poza przeznaczonymi na cele kościelne. Córki mogły dziedziczyć dobra ruchome w całości oprócz broni, opancerzenia, bibliotek, bydła i zboża. Prawo do dziedziczenia tego rodzaju nieruchomości następowało jedynie w przypadku braku męskich potomków i specjalnych zapisów w testamencie ordynata²⁵. Również młodsi bracia musieli zostać uposażeni w inny majątek, nie stanowiący dóbr ordynackich, ruchomy i nieruchomy. W przypadku gdy zbrakło potomków męskich w prostej linii od ordynata, najbliżsi krewni, będący ordynatami na Klecku, Ołyce, Mirze, Nieświeżu lub Gródku Dawidowskim, mogli przejąć drugą ordynację²⁶.

W XVII i XVIII wieku ordynacja funkcjonowała we wcześniej opisanych ramach prawnych. Na konstytucji sejmu extraordinaryjnego warszawskiego za panowania Stanisława Augusta z 1768 roku ponownie zatwierdzono postanowienia umowy między braćmi Radziwiłłami uchwalonej przez sejm w 1589 roku. Z uwagi na zasługi względem Rzeczypospolitej Obojga Narodów samych ówczesnych ordynatów Albrechta i Stanisława Radziwiłłów oraz ich przodków. Zatwierdzono kształt ordynacji dla istniejących w tym czasie dwóch linii Radziwiłłów oraz wieczność jej istnienia²⁷. Z trzech linii pozostały dwie, ponieważ w roku 1656 zmarł Wojciech Radziwiłł trzeci ordynat na Ołyce nie pozostawiając potomstwa. Ordynacja Ołycka została przejęta przez Michała Radziwiłła, który był ordynatem Nieświeskim. Następnie w roku 1690 roku zmarł również bezpotomnie ostatni czwarty ordynat linii Kleckiej, Stanisław Radziwiłł. Linia Klecka przeszła na młodszego brata Michała Radziwiłła ordynata nieświeskiego, Dominika²⁸ przez co stał się on założycielem nowej linii kleckiej. W związku z tymi zmianami ordynacja Nieświeska i Ołycka należały do jednego ordynata dziedzicznie, aczkolwiek zachowując swoje odrębności nawet w tytułowaniu formalnym ordynata²⁹. Przedstawienie samej instytucji ordynacji, procesów zachodzących w niej oraz kwestii dziedziczenia pozwala zrozumieć, w jaki sposób funkcjonowała i jakie było jej usytuowanie w ówczesnym prawodawstwie.

Źródła prawa wojskowego na terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów

Przybliżając kwestię wojsk ordynackich, należy określić prawa dotyczące sił zbrojnych na terytorium Rzeczypospolitej. Od średniowiecza system prawa wojskowego oparty był na edyktach i statutach królewskich, a to z uwagi na fakt, iż dowodzenie wojskami sprawował król, w późniejszym okresie przejmował te

²⁵ T. Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616) wojewoda wileński*, Wyd. Naukowe Semper Warszawa 2000, s. 230.

²⁶ *Volumina Constitutionum...*, s. 115; zob. *Volumina legum* t. 2, J. Ohryzko, Petersburg 1859, f. 1284.

²⁷ *Volumina legum* t. 7, J. Ohryzko, Petersburg 1859, f. 862.

²⁸ Radziwiłł Dominik Mikołaj h. Trąby (1648 lub 1653–1697), kanclerz w. lit., ordynat klecki, ur. we wrześniu, był synem Aleksandra Ludwika i jego trzeciej żony Lukrecji Marii ze Strozich, 2.v. żony Jana Karola Kopia, przyrodnim bratem Michała Kazimierza, [w:]

<http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/dominik-mikolaj-radziwill-h-traby>, data dostępu: 08.07.2015.

²⁹ A. Meleń, *Ordynacje...*, s. 9-10.

kompetencje hetman³⁰. Pierwsze artykuły wojenne, inaczej ordynacje, wydał król Zygmunt I w 1509 roku, gdy kształtował się urząd hetmana. Później wydał je Zygmunt II August w latach 1551, 1561, 1567. Z kolei król Stefan Batory jedno wydał bez daty, a następnie w 1581 roku i 1582 roku. W 1609 roku sejm uchwalił artykuły wojskowe. Doszły do nich później wydane przez Władysława IV, potem przez Jana Kazimierza i Augusta II Mocnego³¹. Od wieku XVI ustawodawstwo dotyczące wojsk stopniowo zaczęło przechodzić do kompetencji sejmu oraz urzędu hetmana. Konstytucje dotyczące organizacji armii wydawał sejm z mocą obowiązywania na czas konkretnej wyprawy wojennej lub do zwołania następnego sejmu. Stosowano zasadę *lex posterior derogat priori*³², choć z w praktyce uwzględniano stosowanie norm wcześniejszych, bowiem zdarzały się przypadki powoływania się na ustawy wcześniejsze³³. W Koronie nadano Artykułom hetmańskim z 1609 roku moc ustawy sejmowej.

Artykuły wojskowe w XVII i XVIII wieku wydawane były np. przez formacje wojskowe piesze i jeździeckie, kozaków rejestrowych, marynarki wojennej oraz związki konfederackie³⁴.

W Rzeczypospolitej Obojga Narodów istniał podział jeżeli chodzi o artykuły dotyczące służby wojskowej obowiązujące w Koronie, nie obowiązywały jednocześnie w Wielkim Księstwie Litewskim. Akty prawne musiały być oznaczone, że dotyczą Litwy lub wynikało to bezpośrednio z ich treści³⁵. Następnym faktem świadczącym o odrębności przepisów prawa wojskowego w Koronie i na Litwie jest hierarchia tychże przepisów, np. w Polsce dowództwo armii kierowało się postanowieniami następných statutów (najczęściej w stosunku do oddziałów pospolitego ruszenia) oraz konstytucji sejmowych, a na drugim miejscu artykułami wojskowymi (które dotyczyły wojsk zaciężnych) wydawanymi przez monarchę lub hetmanów litewskich. Do podstawowych artykułów wojskowych na Litwie należy zaliczyć „Artykuły żołnierskie” z ok. 1566 roku hetmana Grzegorza Chodkiewicza oraz poniżej wymienione Radziwiłłów³⁶. Widoczną różnicą jest trwałość artykułów np. Artykuły wojskowe przez sejm aprobowane z 1609 roku obowiązywały z niewielkimi zmianami znaczny okres, aż do 1755 roku. Natomiast na Litwie artykuły były wydawane jednorazowo przez tamtejszych hetmanów, przykładem mogą być artykuły z 1635 roku Krzysztofa Radziwiłła oraz Janusza Radziwiłła z roku 1648³⁷. Dowodem na to są wydane artykuły przez wyżej wymienionego Krzysztofa po wyprawie inflanckiej złożone z 89 artykułów, które określały dyscyplinę wojskową oraz sankcje za złamanie postanowień w nich zawartych.

³⁰ Z. Żygulski, *Hetmani Rzeczypospolitej*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1994, s. 5.

³¹ S. Kutrzeba, *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1937, s. 7.

³² *Lex posterior derogat priori* - ustawa późniejsza uchyla wcześniejszą, <http://www.student.lex.pl/czytaj/-/artykul/>, data dostępu: 10.05.2015.

³³ *Historia państwa i prawa Polski t. 2*, pod red. J. Bardach, Warszawa 1966, s. 377-379; 433-434.

³⁴ W. Organiściak, *Artykuły wojskowe dla Milicji Karola Stanisława Radziwiłła na tle prawa wojskowego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Z dziejów prawa t. 4*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego nr 2868 s. 301. Zob. W. Organiściak, *Radziwiłłowie jako prawodawcy wojskowi w okresie od XVII do XVIII wieku* [w:] *Radziwiłłowie, Obrazy literackie, biografie, świadectwa historyczne*, pod red. K. Stępnik, wyd. UMCS Lublin 2003 s. 327.

³⁵ S. Kutrzeba, *Polskie ustawy i artykuły...*, s. 17.

³⁶ W. Organiściak, *Artykuły wojskowe dla...*, s. 302.

³⁷ S. Kutrzeba, *Polskie ustawy i artykuły...*, s. 17.

Te artykuły wiele rozwiązań czerpały z artykułów wydanych w 1609 roku obowiązujących w Koronie³⁸. Skrócona druga redakcja artykułów znajduje się w zbiorze hetmana Michała Kazimierza Pacy z 1673 roku. Zmiany wprowadzone do tych artykułów przedstawiały się następująco: opuszczono artykuły (12, 13 i 52) dotyczące ustawienia wozów w obozie oraz utrzymania szyku. Z treści wynika, że mogły być zbyt oczywiste. Dodano 4 nowe (12, 43, 75, 76), zabraniające handlarzom przebywania w głównym obozie, prawdopodobnie dla utrzymania dyscypliny. Dotyczyły również kontaktowania się z przybyłymi posłami oraz obrażania towarzyszy obelgami. Te zabiegi poprawiały relacje w obozie. Zmodyfikowano też artykuły 56 i 66 na wzór artykułów z Korony³⁹. Następne artykuły wojskowe ogłoszono pod Hłuskim z polecenia Janusza Radziwiłła w 1648 roku. Liczyły one 97 punktów. Po części opierały się na artykułach Krzysztofa Radziwiłła.

Wojskowość Rzeczypospolitej od początku panowania Sasów chyliła się ku upadkowi, również w kwestii prawodawstwa wojskowego. Malowało jednocześnie znaczenie dyscypliny w armii⁴⁰. Według Wojciecha Organiściaka, w okresie gdy Rzeczpospolita była pod panowaniem Sasów i ostatniego króla, prawodawstwo rozwijało się w dwóch płaszczyznach. Pierwsza gromadziła najważniejsze obowiązujące prawa, natomiast druga była nowym ustawodawstwem wojskowym, które to zawierało kodyfikację prawa wojskowego z 1775 roku. Kodyfikacja tego prawa była pierwowzorem *Artykułów Wojskowych dla Milicji Karola Stanisława Radziwiłła*⁴¹, w których zawarta jest przysięga żołnierzy ordynackich⁴². Uporządkowanie prawa karnego wojskowego w Rzeczypospolitej XVIII wieku zawarte było w *Corpus iuris militaris Polonicum* autorstwa Samuela Brodowskiego. Zbiór ten zawiera zestawienie i analizę prawa wojskowego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i odnosi się też do zagranicznych praw⁴³. Interesujący zbiór przepisów wydał w Nieświeżu w 1754 roku Michał Kazimierz Radziwiłł hetman wielki litewski. Następnie w 1775 roku w Elblągu pojawiła się nowa odsłona tego zbioru pt. *Artykuły wojenne powagą Rzeczypospolitej, królów i hetmanów W. Ks. Litt. różnemi czasy ustanowione z rozkazu J.O. Książęcia Jegomości Michała V Kazimierza Radziwiłła...* Miały być odpowiedzią na *Corpus iuris militaris Polonicum* i mieć tytuł *Corpus iuris militaris lithanum*⁴⁴.

Wojska ordynackie

Rzeczpospolita Obojga Narodów w zamian za prestiż nadania ordynacji, nie we wszystkich, aczkolwiek większości przypadków, wymagała utrzymania na podstawie statutów tzw. wojsk ordynackich i twierdz. W przypadku zagrożenia państwa oddziały ordynackie oraz fortece przechodziły pod dowództwo hetmana

³⁸ Ibidem, s. 232-233.

³⁹ Ibidem, s. 19, s. 232-33.

⁴⁰ W. Organiściak, *Artykuły wojskowe dla...*, s. 303. Por. J. Kitowicz, *O żołnierzach...*

⁴¹ Radziwiłł Karol Stanisław *Panie Kochanku* (1734-1790) marszałek generalny konfederacji radomskiej. [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 30, T. Radwan-Reguła, pod red. E. Rostworowski, wyd. Polska Akademia Nauk. Instytut Historii, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1987 s. 248.

⁴² W. Organiściak, *Artykuły wojskowe dla...*, s. 303.

⁴³ S. Brodowski, *Corpus iuris militaris Polonicum*, Elbląg 1753.

⁴⁴ W. Organiściak, *Artykuły wojskowe dla...*, s. 303-304.

lub regimentarzy⁴⁵. Wojskowi służąc w kompicie automatycznie byli opłacani nie przez ordynata lecz przez Koronę lub Wielkie Księstwo Litewskie. W momencie gdy hetman przebywał jako gość na twierdzy ordynata jego oficerowie cieszyli się tym samym szacunkiem co wojska na żołdzie hetmana względem szarf, ryngrafów i feldcechów. W przypadku gdy żołnierz ordynacki przechodził do wojsk komputowych, zachowywał swój stopień z poprzedniej służby, nie degradowano go niżej⁴⁶.

Ordynacje Radziwiłłów nie były obciążone przez sejm obowiązkiem utrzymania określonej liczby stałego wojska⁴⁷, jak występowało to w innych ordynacjach, aczkolwiek Jędrzej Kitowicz podaje konkretną liczbę wojsk ordynacji Radziwiłłowskiej w liczbie 6000⁴⁸. Liczba ta prawdopodobnie jest zawyżona ponieważ samo Wielkie Księstwo Litewskie nie zawsze było w stanie osiągnąć tę liczbę swoich oddziałów. Wracając jednak do kwestii określenia istnienia wojsk ordynackich Radziwiłłowskich należy zwrócić uwagę na dokumenty znajdujące się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Jako dowody należy przedstawić następujące dokumenty tj.: Instrukcja Panu Bergowi porucznikowi Piechoty Ordynackiej Jaśnie Oświeconego Jegomości Radziwiłła Wojewody Trockiego Hetmana Polnego z dnia 29 sierpnia 1740 roku⁴⁹. Następnym dowodem są tabele i role z 1761 roku artylerii garnizonów ordynackich wymienione są tam poszczególne garnizony: Nieświecki, Korelicki, Mirski, Łachewski, Kopyski, Szawelski oraz Chor pionierów⁵⁰. Kolejne są Artykuły Wojskowe dla Milicji ordynatów Michała Kazimierza Radziwiłła i Karola Stanisława. Znajdują się w tej samej sygnaturze Artykuły Wojskowe Hieronima Floriana Radziwiłła nie był on ordynatem lecz stworzył dzięki majątkowi okazałą armię prywatną i tutaj należy rozróżnić wojska ordynackie i prywatne⁵¹. W świetle ustaleń A. Hryckiewicza występuje również inny podział dotyczący wojsk służących magnatom, który wyróżnia milicję miejską. Stanowiła ona dodatkową obronę na wypadek napaści nieprzyjaciela na miasto magnackie. Wojska te rekrutowane były spośród mieszczan, a dowództwo sprawował dobrze wyszkolony i doświadczony oficer. Obrona miasta przez mieszczan miała na celu głównie ochronę ich interesów ordynata lub właściciela miasta⁵². Natomiast analiza źródła wskazuje na fakt, iż milicja radziwiłłowska podlegała ordynatowi, była więc wojskiem ordynackim lub jej częścią, a artykuły wojskowe dla milicji stanowiły podstawę funkcjonowania oddziałów ordynackich. Poniżej podjęto próbę analizy tych artykułów.

⁴⁵ T. Ciesielski, *Potencjał militarny Rzeczypospolitej Obojga Narodów w okresie polskiej wojny sukcesyjnej 1733–1735*. Wybrane aspekty, Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym PL ISSN 1643-8191 t. 25, 2013, s. 97.

⁴⁶ J. Kitowicz, *O żołnierzach ordynackich i częstochowskich, Opis obyczajów za panowania Augusta III*, <http://literat.ug.edu.pl/kitowicz/012.htm>, data dostępu: 10.05.2015.

⁴⁷ T. Kempa, *Mikołaj Krzysztof...*, s. 230.

⁴⁸ J. Kitowicz, *O żołnierzach ordynackich i częstochowskich, Opis obyczajów za panowania Augusta III*, <http://literat.ug.edu.pl/kitowicz/012.htm>, data dostępu: 10.05.2015.

⁴⁹ Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów Dz. VII, sygn. 261 bez paginacji.

⁵⁰ Ibidem AR Dz. VII, sygn. 556.

⁵¹ Ibidem, AR Dz. VII, sygn. 260 bez paginacji.

⁵² A. Hryckiewicz, *Milicje miast magnackich na Białorusi i Litwie w XVI – XVIII w.*, [w:] *Kwartalnik Historyczny R. 77* nr 1, wyd. PWN, Warszawa 1970, s. 51-55.

Należy wymienić następujące prawodawstwa: *Artykuły Wojskowe dla Milicji J.O. Xiążęcia Jmci Karola Stanisława Radziwiłła Wojewody Wileńskiego*⁵³ zawierające 50 punktów, przestrożę⁵⁴ oraz formułę przysięgi. Prawdopodobnie Karol Stanisław, będąc wojewodą wileńskim od 1762 roku do śmierci w 1790 roku, wydał w tym okresie ten dokument⁵⁵. Następny fragment prawdopodobnie artykułów od 30 do 51 jest niestety zalany i wyblakły, można odczytać tylko na końcu, iż dotyczy Milicji. Kolejnymi przepisami są zatwierdzone przez Hieronima Floriana Radziwiłła 24 artykuły zakończone przysięgą. Czwartą pozycją są *Artykuły Wojskowe Poniewasz Jaśnie Oświecony Michał Kazimierz Radziwiłł Xiąże*. Mieszczą one 34 paragrafy *Jurament*⁵⁶ *IchmCw N.N. Oficerow Uzaryi na Dworney* oraz zakończone są trzema przysięgami. Następnymi z kolei regulacjami są datowane na 1771 rok *Artykuły Wojskowe Poniewasz Jaśnie Oświecony Karol Stanisław Radziwiłł Xiąże*, które zawierają 34 punkty, a na końcu mamy te same przysięgi z jednym wyjątkiem: w przysiędze drugiej mamy tytuł *Przysięga Druga po Dezercyi*, z którego wynika, że druga przysięga była skierowana do dezertersów. Nasuwa ten fakt wniosek, iż ordynat wolał przyjąć dezertera, już doświadczonego żołnierza, niż szkolić nowicjusza. Wskazuje na to przysięga zawarta w poprzednich artykułach wojskowych. Kolejne są dwie kopie Artykułów Wojskowych Karola Stanisława Radziwiłła, złożone z 34 punktów oraz posiadające te same przysięgi. Na końcu sygnatury spoczywają dokumenty będące kopiami wydanymi przez Hieronima Floriana Radziwiłła, zawierające 34 paragrafy oraz przysięgi⁵⁷.

Pierwsze dwa punkty w artykułach wojskowych zarówno Michała Kazimierza, jak i Karola Stanisława odnoszą się do postawy wobec wiary chrześcijańskiej zalecają, aby żołnierze postępowali według jej zasad oraz nie zajmowali się okultyzmem, a więc oznaczało to, że żołnierzom zdarzało się wierzyć w zabobony i wróżby. Następne odnoszą się do posłuszeństwa, zniewagi i wierności wobec Księcia, przełożonych oraz wyższości jazdy nad piechotą. Poruszana jest kwestia ochrony korespondencji, utrzymania broni w należyтым porządku. Kolejne punkty zawierają: zakazy pojedynkowania się i uprawiania hazardu, obowiązek stawiania się żołnierzy na sygnał, wykonywania prac w polu lub garnizonie zleconych przez Księcia. Kolejne zakazy dotyczą hałasowania podczas pełnienia warty lub po spożyciu alkoholu albo spania na sztyldwach. Jest też zakaz wywoływania konfliktów z innymi pułkami, oddalania się od chorągwi w czasie jej ciągnięcia, korespondencji z wrogiem. Przewidziano także sankcje w przypadku dezercji w czasie bitwy lub ucieczki do wrogiej armii, w formie kar cielesnych, dożywotnich prac lub śmierci. Zakazywano spiskowania i naradzania się w grupach. W artykułach zawarte są zakazy dotyczące życia prywatnego, jak cudzołóstwo, poligamia, prostytucja oraz przestępstwo gwałtu. Żołnierz, by wziąć ślub, musiał poinformować przełożonych i dostać od nich zezwolenie pod groźbą kary. Takie postępowanie mogło zapobiegać konfliktom w szeregach. Artykuły chroniły również ludność cywilną przed napaścią ze strony wojska pod groźbą kary. Ludzie odbywa-

⁵³ AGAD..., Dz. VII, sygn. 260 bez paginacji. Niestety nie ma na tym dokumencie daty.

⁵⁴ Ibidem, Dz. VII, sygn. 260 bez paginacji, *Przestroga względem wszelkiej Fałszywej Przysięgi y Obyaśnienie co znaczy Palców podniesienie*.

⁵⁵ *Polski słownik biograficzny*, t. 30..., s. 248.

⁵⁶ Jurament – przysięga, [w:] *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*. http://sxvii.pl/index.php?strona=haslo&id_hasla=10246, data dostępu: 13.07.2015.

⁵⁷ AGAD..., Dz. VII, sygn. 260 bez paginacji.

jący służbę wojskową mieli obowiązek pilnowania wyposażenia, broni i munduru, nie mogli też zastawiać i pożyczać. W artykułach zakazywano w przypadku opóźnień wypłat należnego żołdu protestowania i podburzania innych żołnierzy⁵⁸.

Artykuły obu ordynatów Michała Kazimierza oraz Karola Stanisława, zawierające 34 punkty nie różnią się treścią. Natomiast wydane zapewne później artykuły Karola Stanisława, zawierające 50 punktów, różniły się wymiarem kar. Kara śmierci w różnej formie, często haniebnej, została zastąpiona dożywotnimi pracami na zamku. Dodane zostały regulacje dotyczące postępowania żołnierzy znajdujących się na terytorium nieprzyjaciela, by bez rozkazu nie niszczyli budynków pod groźbą kary. Wskazano, iż alkohol nie jest usprawiedliwieniem występów. Ostatni artykuł jest przypomnieniem dotyczącym przestrzegania zapisów zawartych w artykułach. Następne różnice widać w treści przysięg, znajdujących się na końcu artykułów. W artykułach Michała Kazimierza znajdują się następujące przysięgi: *Przysięga Ordynaryna*⁵⁹, *Przysięga Druga*⁶⁰, *Przysięga Kryzrechtowa*⁶¹ oraz *Jurament IchmCw N.N. Oficerow Uzaryi na Dworney*. Treść pierwszej przysięgi wymienia tytuły Księcia, podkreśla znaczenie przepisów znajdujących się w artykułach wojskowych. Żołnierz zobowiązuje się do ich przestrzegania oraz do wykonywania rozkazów Księcia, jak i swoich przełożonych starszych stopniem. Przysięgę składa na Jezusa Chrystusa. Druga przysięga ma szczególny charakter, kładzie znaczący nacisk na wiarę żołnierza. Żołnierz ma obowiązek złożyć przysięgę na swoje ciało i duszę, by w przypadku jej złamania zostać skazanym na potępienie. Przysięga ta odnosi się do przypowieści o Abiramie i Datanie⁶², którzy za bunt i nieposłuszeństwo przeciw Mojżeszowi zostali pochłonięci wraz z rodzinami przez ziemię. Przywołanie przypowieści miało na celu poruszenie sumienia żołnierza. Przysięgę Kryzrechtową składali sędziowie, w jej treści zawarte jest wyrzeknięcie się korupcji oraz stronnictwo przy orzekaniu wyroków. Przrzekano na Jezusa Chrystusa.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ *Ja n n. Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Świętej Jedynemu y wszystkim Świętym że Ja Jaśnie Oświeconemu Xiążęciu Jmci Radziwiłłowi Wojewodzie Wilenskiemu Hetmanowi Wielkiemu Wielkiego Xięstwa Litewskiego podciwie Szczerze y wiernie za Żołnierza Służyć Obiecuie y to Co mi w przeczytanych Artykułach przy karaną i zakazaną Dotrzymam Tudziesz wszystkich przypadających Okazyach Tak się sprawować będę iako na Honor Kochającemu Żołnierzowi przystoj y należy. Ober y unter oficerom moim przełożo nym należyty respekt, oddawać powinien, będę przeciwko żadney Komendzie nie Sprzeciwiając się tak mi Panie Boże dopomóż Y męka przenayświętsza Syna twego Pana Naszego JEZUSA CHRYSYUSA Amen.*

⁶⁰ *Ja n n. Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Świętej Jedynemu y wszystkim Świętym iż Ja Jaśnie Oświeconemu Xiążęciu Jmci Radziwiłłowi Wojewodzie Wilenskiemu Hetmanowi Wielkiemu Wielkiego Xięstwa Litewskiego podciwie wiemi y Szczerze za Żołnierza Służyć Obiecuie y to Co mi w przeczytanych Artykułach przykaraną i zakazaną do trzymam Tudziesz wszystkich przypadających Okazyach Tak się sprawować będę iako na Honor Kochającemu Żołnierzowi przystoj y należy. Ober y unter oficerom moim przełożonym należyty respekt, oddawać będę przeciwko żadney Komendzie nie sprzeciwiając się w czym iako Sprawiedliwie Przysięgamm tak mi Panie Boże dapoż a Jeżeli niesprawiedliwie, ubij mie Panie Boże na Ciele moim y na Duszy Moiey, Skari mi Panie Boże iakos zwykł Karac Krzywoprzysięscow, niech mi Ziemia Żywego pozrze iako niegdyś Abirona y Datona. Niech w moim takowym Żłym pomyśleniu Lub Innych namawianiu do uciekania w Kamień się obróce Niech że mie wprzód Dusze uciecze nawieczne potępienie nim Ja o tym pomysle tak mi Panie Boże do Pomoż y Męka przenay Syna twego iedynego Pana Boga naszego JEZUSA Chrystusa Amen.*

⁶¹ Przysięga Kryzrechtowa – była składana przez sędziów.

⁶² *Bunt Koracha, Datana i Abirama*, [w:] *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Wyd. Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa 1981, 4 Moj. 16, 1-35.

Następną przysięgą był *Jurament IchmCw N.N. Oficerow Uzaryi na Dworney*. Oficerowie zobowiązują się przestrzegać artykułów, a także bronić z odwagą i męstwem księstw oraz dóbr należących do księcia. Musieli wyrzec się korupcji i zdrady. W przypadku zamania ślubów, oficerowie wzywają Pana Boga do ukarania ich na duszy oraz ciele⁶³. Artykuły Wojskowe Karola Stanisława złożone z 50 artykułów mają inną przysięgę na końcu, a mianowicie po ostatnim artykule znajduje się przestroga⁶⁴, opisująca znaczenie palców prawej ręki, które się unosi podczas składania przysięgi. Pierwsze trzy palce symbolizują Trójkę Świętą: Boga Ojca, Syna Bożego oraz Ducha Świętego. Dwa pozostałe symbolizują ciało (najmniejszy palec) i duszę składającego przysięgę żołnierza. W przypadku złamania ślubów lub fałszywego przysięgania, żołnierz skazywał się na potępienie. W tej redakcji artykułów widać zmianę, gdyż kilka tekstów przysięgi dotyczących różnych funkcji pełnionych przez żołnierzy połączono w jeden o nazwie *Formuła Przysięgi Militarey*. Tekst przysięgi jest znacznie okrojony w porównaniu do poprzednich, mamy w niej odniesienie do Boga i Najświętszej Bogurodzicy Maryi, na których żołnierz przysięga służyć Księciu posłuszenie, odważnie, wykonując wszelkie rozkazy i przestrzegając przepisów zawartych w artykułach wojskowych Księcia. Przysięgę kończy słowami: *Tak mi Boże dopomóż y Najświętszy Sakrament Jego przez JEZUSA Chrystusa – Amen*⁶⁵. We wszystkich redakcjach artykułów wojskowych znaczącą rolę odgrywa wiara chrześcijańska, o czym świadczą nie tylko słowa przysięgi, ale i pierwsze punkty nawołujące do postępowania według zasad zawartych w tej religii. Nasuwa się wniosek, że jedynie wierzący chrześcijanie mogli służyć w szeregach Książąt Radziwiłłów.

Bezpośrednim dowodem na posiadanie przez Radziwiłłów wojsk ordynackich jest Instrukcja Panu Bergowi porucznikowi Piechoty Ordynackiej Jaśnie Oświeconego Jegomości Radziwiłła Wojewody Trockiego Hetmana Polnego. Z daty wydania tej instrukcji (1740 rok) oraz tytułów hetmana polnego i wojewody trockiego wynika, iż chodzi tutaj o Michała Kazimierza „Rybeńko”⁶⁶. Instrukcja przypomina budową artykuły wojskowe. Zawiera również punkty, a jest ich osiem, oraz wymieniona jest tytułatura ordynata. Książę w instrukcji zleca porucznikowi, by ten pilnował żołnierzy garnizonowych w pracach na wałach oraz by donosił mu o przewinieniach przez nich popełnianych. Ordynat określa godziny otwierania i zamykania bram zamku, a także zakazuje wpuszczania kogokolwiek po zmroku. W punktach przypomina, też o wydaniu przez prochnię dwóch kamieni prochu do Bożego Narodzenia oraz pokwitowaniu ich. Książę zakazuje wyciągania armat z cekhauzu⁶⁷. Dopuszcza wyjątek w przypadku przybycia książęcej hetmanowej. Książę przypomina też w dwóch ostatnich punktach o przestrzeganiu powyższych oraz by go na bieżąco informowano w formie ra-

⁶³ *Artykuły Wojskowe dla Milicyi J.O. Xiążęcia Jmci Karola Stanisława Radziwiłła Wojewody Wilęskiego*, [w:] AGAD..., Dz. VII, sygn. 260 bez paginacji.

⁶⁴ *Przestroga względem wszelkiej y objaśnienie co znaczy Palców podniesienie*, [w:] ibidem.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Radziwiłł Michał Kazimierz *Rybeńko* (1702-1762) hetman wielki litewski, wojewoda wileński, ordynat nieświeski i ołycki. Od 9 XI 1735 roku był hetmanem polnym Wielkiego Księstwa Litewskiego, [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 30..., s. 299-300.

⁶⁷ Cekhauz - skład broni, amunicji, sprzętu i ubiorów wojskowych. <http://sjp.pwn.pl/slowniki/cekhaus.html>, data dostępu: 14.07.2015.

portów. Rozkazuje, aby miasto i zamek informowano wcześniej o jego przybyciu⁶⁸. Analiza treści instrukcji świadczy o tym, że Książę starał się sprawować jak największą kontrolę nad swoim wojskiem oraz posiadłościami, precyzyjnie formułował swoje rozkazy.

Podsumowując, wojska ordynackie Radziwiłłów podlegały zarówno prawodawstwu ordynata, jak również artykułom wojskowym, obowiązującym w Wielkim Księstwie Litewskim w momencie gdy wojska te przechodziły pod dowództwo hetmańskie. Z uwagi na fakt, iż brakuje artykułów dotyczących milicji radziwiłłowskiej i wojsk ordynackich sprzed pierwszej połowy XVIII wieku, można przypuszczać, że artykuły wojskowe wydawane przez hetmanów litewskich obowiązywały i w tej formacji. Kolejnymi regulacjami były instrukcje dla oficerów wydawane przez ordynata, dotyczące konkretnej wyprawy lub innych zadań powierzonych wojskom ordynackim. Z zachowanych dokumentów wynika, że tego typu wojska stanowiły podstawę garnizonów znajdujących się na terytorium ordynacji. W artykule przedstawiono pochodzenie, organizację oraz uwarunkowania prawne ordynacji Radziwiłłów.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Akta publiczne do interesu ordynacji Ostrogskiej należące*, Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka. Oddział Rękopisów. Zespół 5 (Rękopisy Zakładu Narodowego im. Ossolińskich), wiek XVII, sygn. 1803/III http://bazy.oss.wroc.pl/kzc/wyniki_pl.php?RL-000397.
 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów Dz. VII, sygn. 260, 261, 556.

Źródła drukowane

- Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Wyd. Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa 1981.
 Brodowski S., *Corpus iuris militaris Polonicum*, Elbląg 1753.
 Dłuski T., *Uwagi W Sprawie Ordynacji Ostrogskiej : Rozroznione Zdania Do Jednomyslnosci Prowadzące [...] : Ku Łatwiejszemu Pojęciu Na Części Y Kwestye Podzielone Roku 1754*, <http://rcin.org.pl/ibl/dlibra/docmetadata?id=9875&from=pubindex&dirids=296&lp=962>
 Eichhorn K., *Stosunek Xiążęgo Domu Radziwiłłow Do Domów Xiążęcych W Niemczech Uważany Ze Stanowiska Historycznego I Pod Względem Praw Niemieckich Politycznych I Xiążęcych*, Warszawa 1843, <http://hdl.handle.net/2027/hvd.hnyltt>
 Kitowicz J., *O żołnierzach ordynackich i częstochowskich, Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Wrocław 1951, <http://literat.ug.edu.pl/kitowicz/012.htm>

⁶⁸ *Instrukcja Jmł Panu Bergowi Porucznikowi Piechoty Ordynackiej Jaśnie Oświeconego Jegomości Radziwiłła Wojewody Trockiego Hetmana Polnego W X Litt dana uzołkwi y 29 Augusti 1740. Anno, [w:] AGAD..., Dz. VII, sygn. 261 bez paginacji.*

- Kutrzeba S., *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1937.
- Volumina Constitutionum* t. 2, vol. 2, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczyk, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2008.
- Volumina legum* t. 2 i 7, J. Ohryzko, Petersburg 1859.

Literatura

- Ciesielski T., *Potencjał militarny Rzeczypospolitej Obojga Narodów w okresie polskiej wojny sukcesyjnej 1733–1735. Wybrane aspekty*, „Klio”, Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym, t. 25, 2013.
- Dębiński A., *Rzymskie prawo prywatne*, Kompendium, Wyd. LexisNexis, Warszawa 2013.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. III, wyd. P. Laskauer i W. Babicki, Warszawa 1900.
- Historia państwa i prawa Polski*, t. 2, pod red. J. Bardacha, Warszawa 1966.
- Hryckiewicz A., *Milicje miast magnackich na Białorusi i Litwie w XVI-XVIII*, [w:] „Kwartalnik Historyczny” R. 77, nr 1, wyd. PWN, Warszawa 1970.
- Kempa T., *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616), wojewoda wileński*, Wyd. Naukowe Semper Warszawa 2000.
- Kowalski M., *Księstwa Rzeczypospolitej Państwo Magnackie Jako Region Polityczny*, „Prace Geograficzne”, Nr 238, wyd. PAN IGiPZ, Warszawa 2013.
- Melań A., *Ordynacje w dawnej Polsce, Pamiętnik Historyczno-prawny*, pod red. P. Dąbkowskiego, t. VII, Lwów 1929.
- Nowy słownik języka polskiego*, pod red. E. Sobol, wyd. PWN, 2002.
- Organiściak W., *Artykuły wojskowe dla Milicji Karola Stanisława Radziwiłła na tle prawa wojskowego Wielkiego Księstwa Litewskiego, Z dziejów prawa*, t. 4, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego nr 2868, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego 2011.
- Organiściak W., *Radziwiłłowie jako prawodawcy wojskowi w okresie od XVII do XVIII wieku*, [w:] *Radziwiłłowie. Obrazy literackie. Biografie. Świadczenia historyczne*, pod red. K. Stępnik, wyd. UMCS, Lublin 2003.
- Polski słownik biograficzny*, t. 30, Radwan T. Reguła, pod red. Rostworowskiego E., wyd. Polska Akademia Nauk. Instytut Historii, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1987.
- Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, wyd. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2003.
- Zielińska T., *Ordynacje w dawnej Polsce*, „Przegląd Historyczny”, t. 68, Warszawa 1977.
- Żygulski Z., *Hetmani Rzeczypospolitej*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1994.

Inne

- Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*,
http://sxvii.pl/index.php?strona=haslo&id_hasla=10246
<http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/dominik-mikolaj-radziwill-h-traby>
<http://sjp.pwn.pl/slowniki/cekhauz.html>
<http://www.student.lex.pl/czytaj/-/artykul/>